

Quale melos per Troia?

νῦν γὰρ μέλος ἐς Τροίαν ἰαχῆσω (Eur. *Tr.* 515)*

Le Troiane. Testi Classici e Riscritture Moderne
Ravenna, 26 Febbraio 2014
Giovanni Fanfani (University of Copenhagen)

1. «In particular, he [*sc.* Euripides] magnifies the conflict between the cultic reality and the tragic dramatization of ritual performance by undercutting the normalcy of choral dancing in the orchestra. He achieves this by means of choral projection, through which the chorus may establish an ironic distance between its own collective character and the action of the play. Euripides exploits this distance in the *Heraklidai* and in the *Elektra*, but even more radically in the *Troades* of 415 and in its close contemporary, the *Herakles*. In the two latter plays, the perversion of choral dancing and Dionysiac ritual serves as the ultimate tragic metaphor for madness and violence.» (A. Henrichs, *Dancing in Athens, dancing on Delos: some patterns of choral projection in Euripides*, «Philologus» CXL (1996) 48-61 (54))

2. Moduli di autoreferenzialità corale nella monodia di Cassandra:

Κασσ.	<u>Ἄνεχε· παρέχε· φῶς φέρε· σέβω φλέγω —</u>	[στρ.
	ἰδοῦ, ἰδοῦ —	
	λαμπάσι τόδ' ἱερόν. ὦ Ὑμέναι' ἄναξ·	310
	μακάριος ὁ γαμέτας, μακαρία δ' ἐγὼ βασιλικοῖς λέκτροις κατ' Ἄργος ἅ γαμουμένα. Ὑμήν, ὦ Ὑμέναι' ἄναξ.	
	ἐπεὶ σύ, μᾶτερ, † ἐπὶ δάκρυσι καὶ †	315
	γόιοισι τὸν θανόντα πατέρα πατρίδα τε φίλαν καταστένουσ' ἔχεις, ἐγὼ δ' ἐπὶ γάμοις ἐμοῖς ἀναφλέγω πυρὸς φῶς	
	ἐς ἀγῶν, ἐς αἴγλαν,	320
	διδοῦσ', ὦ Ὑμέναιε, σοί, διδοῦσ', ὦ Ἐκάτα, φάος παρθένων ἐπὶ λέκτροις ἧ νόμος ἔχει.	
	<u>πάλλε πόδ' αἰθέριον <ἄναγ'> ἄναγε χόρον—</u>	[αντ.
	εὐᾶν εὐοῖ—	
	ὥς ἐπὶ πατρὸς ἐμοῦ μακαριωτάτοις τύχαις· ὁ χορὸς ὄσιος <ὄσιος>.	
	<u>ἄγε σὺ Φοῖβέ νιν· κατὰ σον ἐν δάφναις</u>	
	ἀνάκτορον θυηπολῶ.	330
	Ὑμήν ὦ Ὑμέναι' Ὑμήν. χόρευε, μᾶτερ, χόρευ', <u>ἄναγε, πόδα σὸν ἔλισσε τᾶδ'</u>	
	ἐκεῖσε, μετ' ἐμέθεν ποδῶν φέρουσα φιλτάταν βᾶσιν.	
	<u>βόασον ὑμέναιον ὦ</u>	335

* Il testo delle *Troiane* qui riportato è quello stampato da D. Kovacs (Loeb 1999), salvo sporadici casi segnalati in apparato.

μακαρίας ἀοιδαῖς
 ἰαχαῖς τε νύμφαν.
ἴτ', ὧ καλλίπεπλοι Φρυγῶν
κόραι, μέλπεται ἐμῶν γάμων
 τὸν πεπρωμένον εὐνᾶ 340
 πόσιν ἐμέθεν

328 ὁ χορὸς ὄσιος : cf. Soph. *Ai.* 701 νῦν γὰρ ἐμοὶ μέλει χορευσαί, Eur. *Hcl.* 892 ἐμοὶ χορὸς μὲν ἠδύς
 333 ἔλισσε : cf. *Tr.* 2-3 ἔνθα Νηρήδων χοροὶ / κάλλιστον ἵχνος ἐξελίσσοισιν ποδός.

3. Il primo stasimo (vv. 511-567) tra riflessione metaletteraria e *choral projection*

Χο. ἀμφὶ μοι Ἴλιον, ὧ [στρ.
 Μοῦσα, καινῶν ὕμνων
 ᾄσον συν δακρῦοις ῥῶδαν ἐπικήδειον·
 νῦν γὰρ μέλος ἐς Τροίαν ἰαχήσω 515
 τετραβάμονος ὡς ὑπ' ἀπήνας
 Ἀργείων ὀλόμαν τάλαινα δοριάλωτος,
 ὅτ' ἔλιπον ἵππον οὐράνια
 βρέμοντα χρυσεοφάλαρον ἔνο- 520
 πλον ἐν πύλαις Ἀχαιοί·
 ἀνά δ' ἐβόασεν λεῶς
 Τρωιάδος ἀπὸ πέτρας σταθείς·
 ἴτ', ὧ πεπαθμένοι πόνων,
 τόδ' ἱερὸν ἀνάγετε ξόανον 525
 Ἰλιάδι Διογενεῖ κόρα.
 τίς οὐκ ἔβα νεανίδων,
 τίς οὐ γεραιὸς ἐκ δόμων;
 κεχαρμένοι δ' ἀοιδαῖς 530
 δόλιον ἔσχον ἄταν.
 πᾶσα δὲ γένηνα Φρυγῶν
 πρὸς πύλας ὠρμάθη, [ἀντ.
 πεῦκαν οὐρείαν, ξεστὸν λόχων Ἀργείων
 καὶ Δαρδανίας ἄταν, θεᾶ δώσων, 535
 χάριν ἄζυγος ἀμβροτοπόλου·
 κλωστοῦ δ' ἀμφιβόλοις λίνιοιο ναὸς ὡσεὶ
 σκάφος κελαινὸν εἰς ἔδρανα
 λάινα δάπεδά τε, φονέα πατρί- 540
 δι, Παλλάδος θέσαν θεᾶς.
 ἐπὶ δὲ πόνῳ καὶ χαρᾷ
 νύχιον ἐπεὶ κνέφας παρῆν,
 Λίβυς τε λωτὸς ἐκτύπει
 Φρύγιά τε μέλεα, παρθένοι δ' 545
 ἀέριον ἅμα κρότον ποδῶν
 βοάν τ' ἔμελπον εὐφρον',
 δόμοις δὲ παμφαῆς σέλας
 πυρὸς μέλαιναν αἶγλαν
 †ἔδωκεν ὕπνω†. 550
 ἐγὼ δὲ τὰν ὄρεστέραν [ἐπῶδ.
 τότε ἀμφὶ μέλαθρα παρθένον
 Διὸς κόραν ἐμελπόμεν
 χοροῖσι· φοινία δ' ἀνά 555

πτόλιν βοὰ κατέσχε Περ-
 γάμον ἔδρας· βρέφη δὲ φίλι-
 α περι πέπλους ἔβαλλε μα-
 τρι χεῖρας ἐπτοημένας.
 λόχου δ' ἐξέβαιν' Ἄρης, 560
 Κόρας ἔργα Παλλάδος.
 σφαγαὶ δ' ἀμφιβώμιοι
 Φρυγῶν ἔν τε δεμνίοις
 κάρατομος ἐρημία
 νεανίδων στέφανον ἔφερεν 565
 Ἑλλάδι κουροτρόφον,
 Φρυγῶν δὲ πατρίδι πένθος.

cf. Terp. *PMG* 697 = fr. 2 Gost. Ἀμφί μοι αὐτίς ἀναχθ' ἑκαταβόλον / ἀειδέτω φρήν
 cf. *H. Hom. Pan.* (19) 1 Ἀμφί μοι Ἑρμείω φίλον ἔνεπε Μοῦσα, *H. Hom. Diosc.* (33)1 Ἀμφί Διὸς κούρους
 ἐλικώπιδες ἔσπετε Μοῦσαι, cf. *H. Hom. Bacch.* (7) 1
 Timoth. *PMG* 791,202-205 ἀλλ' ὃ χρυσεοκίθαριν ἀέ- / ζων Μοῦσαν νεοτευχῆ, / ἐμοῖς ἔλθ' ἐπίκουρος ὕ- /
 μνοις {iv} ἴηε Παιάν
 Timoth. *PMG* 791,211f. ὅτι παλαιοτέραν νέοις / ὕμνοις Μοῦσαν ἀτιμῶ
 Alc. *PMGF* 14 Μῶσ' ἄγε, Μῶσα λίγα πολυμμελὲς / αἰὲν αἰοῖδ' ἐμέλος / νεοχ' μὸν ἄρχε παρσένοις ἀείδην

4. Rievocazione della *mousikē* frigia/troiana: Ecuba come 'displaced chorus leader' (*Tr.* 146-152)

Εκ. μάτηρ δ' ὡσεὶ τις πτανοῖς 146
 ὄρνισιν, ὅπως ἐξάρξω ἴγῳ μολπᾶν,
 κλαγγᾶν, μολπᾶν, οὐ τὰν αὐτὰν
 οἷαν ποτὲ δὴ
 σκήπτρῳ Πριάμου διερειδομένου 150
 ποδὸς ἀρχεχόρου πλαγαῖς Φρυγίαις
 εὐκόμποις ἐξῆρχον θεοῦς.
 152 Φρυγίαις mss : Φρυγίους Wilamovitz, Kovacs

5. Imagery metamusicale e la μοῦσα θρήνων

- 5.1 *Tr.* 120-128 Εκ. μοῦσα δὲ χαῦτη τοῖς δυστήνοις
 ἄτας κελαδεῖν ἀχορευτούς
- 5.2
 πρῶραι ναῶν, ὠκείαις
 Ἴλιον ἱερὰν αἶ κώπαις
 δι' ἄλ' <Αἰγαίαν> πορφυροειδῆ
 λιμένας θ' Ἑλλάδος εὐόρμους 125
 αὐλῶν <σύν> παιᾶνι στυγνῶ
 συρίγγων τ' εὐφθόγγων φωνᾶ
 βαινοῦσαι
- 5.3 *Tr.* 384s. Κα. σιγᾶν ἄμεινον τᾶσχρά, μηδὲ μοῦσα μοι
 γένοιτ' αἰοιδὸς ἥτις ὑμνήσει κακά
- 5.4 *Tr.* 608s. Χο. ὡς ἠδὺ δάκρυα τοῖς κακῶς πεπραγόσιν
 θρήνων τ' ὀδυρμοὶ μοῦσα θ' ἠ λύπας ἔχει
- 5.5 *Tr.* 511-515 Χο. ἀμφί μοι Ἴλιον, ὃ [στρ.
 Μοῦσα, καινῶν ὕμνων
 ἄσον συν δακρύοις ὠδᾶν ἐπικήδειον·

6. Il Coro come narratore lirico nel secondo stasimo delle *Troiane*: indifferenza divina ed *exempla* mitici (Tr. 799-859)

μελισσοτρόφου Σαλαμῖνος ὦ βασιλεῦ Τελαμών,	[στρ. α
νάσου περικύμονος οἰκήσας ἔδραν	
τᾶς ἐπικεκλιμένας ὄχθοις ἱεροῖς, ἴν' ἐλαίας	
πρῶτον ἔδειξε κλάδον γλαυκᾶς Ἀθάνα,	
οὐράνιον στέφανον λιπαραῖσί <τε> κόσμον	
Ἀθήναις,	
ἔβας ἔβας τῷ τοξοφόρῳ συναρι-	
στεύων ἄμ' Ἀλκμήνας γόνῳ	805
Ἴλιον Ἴλιον ἐκπέρσων πόλιν ἀμετέραν	
τὸ πάροιθεν ὄτ' ἔβας ἀφ' Ἑλλάδος <γᾶς>	
ὄθ' Ἑλλάδος ἄγαγε πρῶτον ἄνθος ἀτιζόμενος	[ἀντ. α
πῶλων, Σιμόεντι δ' ἐπ' εὐρείῃα πλάταν	810
ἔσχασε ποντοπόρον καὶ ναύδετ' ἀνήψατο πρυμνᾶν	
καὶ χερὸς εὐστοχίαν ἐξεῖλε ναῶν,	
Λαομέδοντι φόνον: κανόνων δὲ τυκίσματα Φοίβου	
πυρὸς <πυρὸς> φοίνικι πνοᾷ καθελῶν	815
Τροίας ἐπόρθησε χθόνα.	
δις δὲ δυοῖν πιτύλοιν τείχη πυρὶ Δαρδανίας	
φονία κατέλυσεν αἰχμά.	
μάταν ἄρ', ὦ χρυσέαις ἐν οἰνοχόαις ἀβρὰ βαίνων,	[στρ. β
Λαομεδόντιε παῖ,	
Ζηνὸς ἔχεις κυλίκων πλήρωμα, καλλίσταν λατρείαν·	
ἀ δέ σε γευναμένα πυρὶ δαίεται·	
ἠιόνες δ' ἄλαι	
ἀχοῦσιν οἰωνὸς οἴ-	
ον τεκέων ὑπερ βοᾷ,	830
ἧ μὲν εὐνάτορας, ἧ δὲ παῖδας,	
ἧ δὲ ματέρας γεραιάς.	
τὰ δὲ σὰ δροσόεντα λουτρά	
γυμνασίων τε δρόμοι	
βεβᾶσι, σὺ δὲ πρόσωπα νεα-	835
ρὰ χάρισι παρὰ Διὸς θρόνοις	
καλλιγάλανα τρέφεις: Πριάμοιο δὲ γαῖαν	
Ἑλλάς ὄλεσ' αἰχμά.	
Ἔρωσ Ἔρωσ, ὃς τὰ Δαρδάνεια μέλαθρά ποτ' ἦλθες	[ἀντ. β
οὐρανίδαισι μέλων,	
ὥς τότε μὲν μεγάλως Τροίαν ἐπύργωσας, θεοῖσι	
κῆδος ἀναψάμενος. τὸ μὲν οὖν Διὸς	845
οὐκέτ' ὄνειδος ἐρῶ·	
τὸ τᾶς δὲ λευκοπτέρου	
φίλιον Ἀμέρας βροτοῖς	
φέγγος ὀλοὸν εἶδε γαῖαν,	850
εἶδε περγάμων ὄλεθρον,	
τεκνοποιὸν ἔχουσα τᾶσδε	
γᾶς πόσιν ἐν θαλάμοις,	
ὄν ἀστέρων τέθριππος ἔλα-	855

βε χρύσεος ὄχος ἀναρπάσας,
ἐλπίδα γὰ πατρία μεγάληαν· τὰ θεῶν δὲ
φίλτρα φροῦδα Τροία.

vv. 820-824 μάταν ἄρ', ὃ χρυσεῖς ἐν οἰνοχόαις ἀβρὰ βαίνων, / Λαομεδόντιε παῖ, / Ζηγὸς ἔχεις κυλίκων
πλήρωμα, καλλίσταν λατρείαν· cf. Sapph. fr. 2,13-16 V. ἐνθα δὴ σὺ στέμματ' ἔλοισα Κύπρι / χρυσαίσις ἐν
κυλίκεσσιν ἄβρωσ / ὀμμεμείκμενον θαλίαισι νέκταρ / οἰνοχόαισον (but cf. Ferrari (*Due note al testo del fr. 2 di Saffo*, «*AParytol*» XII (2000) 37-44) on lines 13, 16: ἐνθα δὴ σὺ δός μ' ἐθέλοισα, Κυπρι / ... / οἰνοχόαισα[ι.]
Ganimede in *Hymn. Hom. Ven.* 202-206: ἦ τοι μὲν ξανθὸν Γανυμήδεα μητιέτα Ζεὺς / ἦρπασε ὄν διὰ κάλλος, ἴν'
ἀθανάτοισι μετείη / καί τε Διὸς κατὰ δῶμα θεοῖς ἐπινοχοεῖοι, / θαῦμα ἰδεῖν, πάντεσσι τετιμένος ἀθανάτοισι, /
χρυσέου ἐκ κρητήρος ἀφύσσων νέκταρ ἐρυθρόν.

Associazione Ganimede-Ciride: Pind. *Ol.* 10, 104f. ἰδέα τε καλὸν / ὥρα τε κεκραμένον, ἅ ποτε ἀναιδέα
Γανυμήδει μόνον ἄλαλκε σὺν Κυπρογενεῖ.

v. 820 ἀβρὰ βαίνων : cf. Ibycus *Poxy.* 2637 fr. 11,6 = S 229 *PMGF* ορος ἀβρὰ β[αίν]- (suppl. Lobel), cf.
Ucciardello (*Sulla tradizione del testo di Ibyco*, in S. Grandolini (ed.), *Lirica e Teatro in Grecia. Il Testo e la sua ricezione*, Napoli 2005, 21-88).

La *hybris* di Laomedonte in Pindaro: Pind. *Isth.* 6.26-30; Pind. *Nem.* 3.35.

7. Desolatio culturale nel prologo delle Troiane

Tr. 15s. Πο. ἔρημα δ' ἄλση καὶ θεῶν ἀνάκτορα / φόνω καταρρεῖ·

26s. ἔρημία γὰρ πόλιν ὅταν λάβῃ κακῆ, / νοσεῖ τὰ τῶν θεῶν οὐδὲ τιμᾶσθαι
θέλει

95ss. μῶρος δὲ θνητῶν ὅστις ἐκπορθεῖ πόλεις,
ναοὺς τε τύμβους θ', ἱερὰ τῶν κεκμηκότων,
ἔρημία δοὺς αὐτὸς ὄλεθ' ὕστερον.
96 ναοὺς τε mss. : ναοὺς δὲ Blomfield, Kovacs

8. Desolatio culturale, indifferenza divina e choral projection nel terzo stasimo delle Troiane (vv. 1060-1080: prima coppia strofica)

οὔτω δὴ τὸν ἐν Ἰλίῳ [στρ. α
ναὸν καὶ θυόεντα Βω-
μὸν προύδωκας Ἀχαιοῖς,
ὃ Ζεῦ, καὶ πελανῶν φλόγα
σμύρνας αἰθερίας τε κα-
πνὸν καὶ Πέργαμον ἱερὰν 1065
Ἰδαῖα τ' Ἰδαῖα κισσοφόρα νάπη
χιόνι κατάρθτα ποταμία
τέρμονα τε ἴπρωτόβολον ἀλίφῃ,
τὰν καταλαμπομένην ζαθέαν θεράπναν; 1070

φροῦδαί σοι θυσίαι χορῶν τ' [ἀντ. α
εὐφαμοὶ κέλαδοι κατ' ὄρφ'-
ναν τε παννυχίδες θεῶν,
χρυσέων τε ξοάνων τύποι
Φρυγῶν τε ζάτειοι σελᾶ- 1075
ναι συνδώδεκα πλήθει·
μέλει μέλει μοι τάδ' εἰ φρονεῖς, ἄναξ,
οὐράνιον ἔδρανον ἐπιβεβῶς
αἰθέρα τε πτόλεως ὀλομένης,
ἂν πυρὸς αἰθομένα κατέλυσεν ὄρμα.

v. 1073 παννυχίδες θεῶν: cf. Soph. *Ant.* 152ss. θεῶν δὲ ναοὺς χοροῖς παννύχοις πάντας ἐπέλθωμεν, 1152s. αἷ
σε μαινόμεναι πάννυχοι χορεύουσι τὸν ταμίαν Ἰακχον.